

УДК 336.7

**ҚАРЖЫЛЫҚ ТӘУЕКЕЛ КРИТЕРИЙЛЕРІН ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ КӘСІПОРЫННЫҢ
ҚАРЖЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫНА ӘСЕРІН БАҒАЛАУ**

Мукушева Камила

2409k@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Экономика факультеті, Қаржы кафедрасының студенті
Ғылыми жетекші – Есенова Г.Ж.

Кез келген кәсіпорынның мақсаты бәсекелестік күрес критерийлерінде капиталды аз шығындар кезінде кірісті көбейту болып табылады. Осы мақсатты іске асыру аясында кірістер инвестицияланған капиталды қаржылық (экономикалық) қайтарым ретінде қарастырылады. Өндірістік-шаруашылық қызметке салынған капитал мөлшерінің осы қызметтің қаржылық нәтижелерімен сәйкестігін ескеру қажет.

Кәсіпорынның кәсіпкерлік қызметті жүзеге асырудың ажырамас бөлігі - бұл белгілі бір өндірістік және қаржылық тактика немесе стратегия, яғни тәуекелдің туындауы нәтижесінде кірістің, ресурстардың бір бөлігін жоғалту немесе қосымша шығындардың көріну мүмкіндігі (ықтималдығы).

Қаржылық шығындарды бағалау оңайырақ, бұл болжанбаған төлемдермен, айыппұлдармен, қосымша салық төлемдерімен, қолма-қол ақша мен бағалы қағаздармен

байланысты ақшалай шығындар. Белгілі бір қызмет түрлерін жүзеге асырумен байланысты қаржылық салдарға әкелетін тәуекелдер қаржылық тәуекелдер деп аталатын арнайы топқа бөлінеді.

Қаржылық тәуекелдің айқындамаларының пікірін жинақтап, мынадай түсіндірмені ұсынуға болады: қаржылық тәуекел-бұл кәсіпорынның өз меншігінің бір бөлігін жоғалтуы, белгіленгеннен аз пайда алуы немесе баламалы қаржылық шешімнің меншік иелерінің немесе компания менеджерлерінің таңдауы арқылы пайда болған қаржылық және өндірістік қызметті жүргізу нәтижесінде күтпеген шығындарды құру.

Қаржылық тәуекелдер құрылымында, ең алдымен, тәуекелдердің екі негізгі түрі – жүйелі және жүйесіз.

Жүйелі тәуекел қаржы қызметінің барлық қатысушыларына және ақша операцияларының түрлеріне тән. Тәуекелдің осы түрінің себептері елдің экономикалық дамуының кейбір кезеңдерінің ауысуы, нарық конъюнктурасының ауытқуы және бизнесмен өз қызметі процесінде әсер ете алмайтын өзге де осындай жағдайлар болып табылады. Осы тәуекел тобына: пайыздық, инфляциялық, салықтық, валюталық тәуекелдер жатады.

Жүйесіз тәуекел кәсіпкердің белгілі бір қызмет салаларына тән. Бұл тәуекелдің факторлары активтің және капиталдың өнімсіз құрылымы, жоғары табыс нормасымен тәуекелдік, "агрессивті" қаржылық операцияларға шектен тыс бейілділік, шаруашылық серіктестерді жете бағаламау және басқалар болуы мүмкін. Көрсетілген себептердің теріс салдарларының елеулі дәрежеде қаржыларды басқаруды жетілдіру есебінен алдын алынуы мүмкін.

Сонымен қатар, менің ойымша, қаржы тәуекелдерін оларды жасайтын факторлардың түрлері бойынша жүйелендіру керек. Осы тәсілге сәйкес қаржылық тәуекелдердің мынадай топтарын бөледі:

- компанияның шаруашылық жұмысын ұйымдастыру формасымен байланысты тәуекелдер;

- ақша сатып алу қабілеттілігіне байланысты тәуекелдер;

- капитал салуға байланысты тәуекелдер.

Тәуекелді бағалау тәуекел деңгейін қолайлылық деңгейімен салыстырудан тұрады. Қолайлы тәуекелдер тобына жатқызу үшін әрбір тәуекел портфелі үшін әртүрлі параметрлер жүйесі негіз болады.

Бағалау әдістемесі мынадай талаптарға жауап беруі тиіс: қорытындылардың шынайылығы мен объективтілігі; дәлдігі; экономикалық орындылығы (талдау жүргізуге арналған шығындар бағалау қызметінің нәтижелерін пайдаланудан түсетін қосымша кірістерден аспауы тиіс).

Тәуекелдерді бағалау әдістерін таңдауға: сандық бағалау мүмкіндігі, сапалы бағалау мүмкіндігі, есептеулердің қарапайымдылығы, ақпараттың қолжетімділігі, динамикада бағалау мүмкіндігі әсер етеді.

Теория мен практика тәуекелдердің мөлшерін анықтаудың көптеген әдістерін жасады. Барлық осы әдістерді екі топқа біріктіруге болады: тәуекелді талдаудың сапалы әдістері және сандық әдістер, олар өз кезегінде кіші топтарға бөлінеді (1-сурет).

Сурет 4 - Қаржылық тәуекелдерді бағалау әдістемесі

Ескерту – сілтеме көзінен алынған

Кәсіпорын қызметіндегі тәуекелдерді сапалы талдау бізге тәуекелдер құрылымын құруға мүмкіндік береді және тәуекелдердің қайнар көздері мен себептерін, іске асырылуы тәуекел туғызатын жоба бойынша жұмыстарды және кезеңдерді анықтаудан тұрады. Ол бірнеше кезеңнен тұрады:

- ықтимал тәуекел аймақтарын анықтау,
- тәуекелдерді анықтау,
- анықталған тәуекелдердің пайда болуының ықтимал теріс салдарларын және практикалық пайданы болжау.

Сапалы талдау нәтижелері, өз кезегінде, сандық талдау жүргізу үшін бастапқы база болып табылады .

Тәуекелді сапалы талдаудың келесі әдістерін айқындайды:

- 1) сараптамалық бағалау әдісі,
- 2) рейтингтік бағалау әдісі,
- 3) тәуекел көздерінің бақылау тізімдері.

Тәуекелді бағалау әдісін таңдау бірқатар факторларға байланысты:

— бастапқы деректердің көлемі мен сапасы (егер елеулі ақпараттық база болса, онда имитациялық модельдеу әдісін қолдану мүмкін, әйтпесе сараптамалық бағалау әдісі қолданылады);

- уақыт және техникалық әлеует (егер есеп шұғыл болып табылмаса және компания техникалық мүмкіндіктерге ие болса, онда Монте-Карло әдісі таңдалады);
- есептеу деректерінің тереңдігі және болжам көкжиегі;
- мемлекеттік бақылау органдарының есеп беруді қалыптастыруға талабы [1].

Қаржылық тәуекелді бағалаудың жоғарыда аталған әдістеріне қорытынды жасай отырып, олардың әрқайсысының кез-келген сала кәсіпорындары үшін пайдалану мүмкіндігін бағалай отырып, осы әдістерге салыстырмалы талдау жүргізу қажет (кесте 1).

Кесте 1 - Кәсіпорындарының қаржылық тәуекелдерін бағалау әдістерінің салыстырмалы талдауы

Қаржылық тәуекелдерді талдау әдістері	Сандық бағалау	Сапалық бағалау	Есептеу қарапайымдылығы	Кәсіпорындағы ақпараттардың қол жетімділігі	Динамикадағы бағалау мүмкіндігі
Эксперттік бағалау әдісі	+	+	+	+	+
Рейтингтік бағалау әдісі	+	+	+	+	+
Статистикалық бағалау әдісі	+	+	+	+	+
Дисконт нормасын түзету әдісі	+	-	+	-	+
Шығынсыздық нүктесі	+	-	+	+	-
Сценари әдісі	+	+	-	-	-
«Шешім бұтақшасы» әдісі	+	+	+	-	-
Монте-Карло әдісі	+	-	-	+	+
Ескерту – дерек көзінен алынған					

Нақтылық жағдайында тәуекелдерді бағалаудың индикаторлар тобына қаржылық ресурстардың болуын, орналастырылуын және пайдаланылуын көрсететін қаржылық көрсеткіштер кіреді, осылайша кәсіпорын нәтижелерінің салдарлары тәуекелін бағалауға мүмкіндік береді.

Тәуекелді бағалау кезіндегі ақпарат көзі кәсіпорынның қаржылық есептілігі болып табылады: есеп беру күніне ұйымның мүліктік және қаржылық жағдайын анықтайтын бухгалтерлік баланс (1-нысан); Есепті кезеңдегі қызметтің нәтижелері көрсетілген пайда мен залал туралы есеп (2-нысан) [2].

Қорытынды жасай отырып, қаржылық тәуекел – бұл маңызды құбылыс, едәуір дәрежеде басқарылатын құбылыс. Оның параметрлеріне және деңгейіне әсер ету мүмкін бар.

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, кәсіпорындардың қаржылық тәуекелі – тек формальды түрде жүргізіледі. Кәсіпорын мамандары жақсы есептелетін тәуекелдерді ғана ескереді. Сол себепті де, Қазақстан нарығындағы кәсіпорындар дағдарысқа дайын емес.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Э.Р. Гараева. Сущность и классификация финансовых рисков предприятия //Проблемы и перспективы экономических отношений на пространстве ЕАЭС: сборник статей Международной научно-практической конференции (1 февраля 2019г. г. Казань). – Уфа: Аэтерна, 2019
2. В.М. Шумилова. Выбор оптимальной методики оценки финансовых рисков // Финансово-кредитная система